

(əvvəli ötən sayımızda)

Orta Asiyanın ilk dövrlərdən türk irqinin qədim məskəni olduğu görsəndiyi halda, "avropasentriзм" nəzəriyyəsinin tərəfdarları onların tezislərinə uyğun gəlməyən bu tarixi gerçəkliyi ortadan qaldırmaq üçün belə bir fərziyyə irəli sürmüşlər ki, Mərkəzi Asiya arilərin qədim vətəni olmuş, lakin türklərin təzyiqi altında öz yerlərini tərk edərək güneyə və doğuya köçə məcbur olaraq bu torpaqları tamamilən türklərə buraxmışlar. Lakin bu tezis tarixi dəlillərə uyğun deyil, Mərkəzi Asiya ən qədim zamanlardan türklərin vətəni olmuşdur. (Yusif Ziya, Səh. 10)

Türkləri hind-avropalılardan ümumi əcdadı hesab edən Yusif Ziyanın tezisində görə Türk dili bütün Avropa dillərinin kəsimə nöqtəsini təşkil edir. Bir çox linqvistik dəlillər hind-avropa xalqlarının mənşə etibarını ayır-ayır Turan qruplarından meydana gəldiklərini sübut edir. (Yusif Ziya Özer, 1932, Səh. 168)

L.King sumer və samilərin qarşılıqlı münasibətləri haqqında yazırdı ki, Mərkəzi Ərəbistanda iqlim dəyişikliyi nəticəsində baş verən quraqlıq nəticəsində sami tayfaları Suriya üzərindən hərəkət edərək Fərat çayı sahillərinə gəlmiş və Babilə ilk Akkad məskənləri salmışdılar. Babil mədəniyyətinin formalaşmasında sumerlərin əvəzsiz rolu olmuşdur. Dövlət, hüquq, ədəbiyyat və incəsənət sahəsindəki bilgilərini samilər sumerlərdən almışdılar. Araşdırmalar göstərir ki, yəhudilərin öz etdikləri Babilin və Assuriyanın daha sonrakı dövrlərə aid dini və mifoloji ədəbiyyatı özmənbəyini sumerlərdən götürmüşdür. Sumerin və Akkadın ilkin tarixi samilərlə mübarizə şəraitində keçmiş və bu mübarizənin sumerlər üzərindəki təsiri neqativ olmuşdur. (Leonard W. King. 1916, Səh. IX)

Digər bir ingilis arxeoloqu və tarixçi Leonard Valley də Sumer mədəniyyətinin samilər üzərindəki böyük təsire malik olduğunu qeyd edirdi. Mesopotamiya bir-biri ilə rəqabət aparan əhalinin məskunlaşdığı iki ölkədən ibarət idi. Quzeyin Akkad adlanan hissəsinin əhalisi əksəriyyət etibarını samilərdən ibarət idi. Güneydə isə qarışıq əhalidən ibarət olan ölkə Sumer adlanırdı. Sumerlilər burda yaşayan samilər üzərində üstünlüyə malik olub, öz dillərini və mədəniyyətlərini onlara qəbul etdirmişdilər. (Leonard Woolley. 1928. Səh. 2)

Sumerlərin dili və etnik mənşəyi məsələsi uzun illər ərzində tarixçilərin, linqvistlərin və etnoloqların geniş müzakirə mövzusu

olunur. Həmin kitabda əks olunan əfsanəyə görə insanların Tufandan sonra şərqdən gələrək məskunlaşdıqları ilk ölkə Sinnar-Sumer olmuşdur. Tarix elminin qəbul etdiyi rəsmi konsepsiyaya görə Sumer mədəniyyəti İkiçayarasında m.ö. VI minillikdən etibarən mövcud olmuş ən qədim mədəniyyətdir.

Sumerdə Eredü, Ur, Larsa, Uruk, Laqaş, Umma, Kiş, Nippur və s. kimi yüksək mədəniyyətə malik şəhər dövlətləri mövcud olmuş, sonra onlar ittifaq təşkil edərək vahid dövlət şəklində birləşmişlər. Sumerlilər özlərini "Saq-qiq", bəzi mənbələrə görə isə "Kein-qir" adlandırırdılar.

Ələsgər Siyablı

İkiçayarası ərazini öz hakimiyyəti altında birləşdirmişdir.

Dünyanın ən böyük sumerşünaslarından biri olan Samuel Kramerin yetişdirməsi və özü də görkəmli Sumerşünas olan Muezzel İmamiyə Çiğ uzun illər ərzində araşdırıb öyrəndiyi sumer mətnlərinə əsasən belə bir fikir irəli sürür ki, Sumer dövləti güclü olduğu çağlarda, sınırları doğuda Hindistana (Dilmun), batıda Aralıq dənizinə (Ebla, Martu), hətta Kiprə, quzeydə Aratta, Hurruma, güneydə Misir və Həbəşistana qədər genişlənmişdir. Bu yerlərə gedən əsgər və tacirlər və oralardan ticarət məqsədilə gələn insanlar sumer mədəniyyəti ilə geniş əlaqələr yarada bilmişdilər. (M.İ.Çiğ. 1996, Səh. 47)

Dünya tarixinin Turan dövrü

olmuşdur. İrəli sürülən nəzəriyyələr içərisində sumerlərin turanlı və türk mənşəli olduqları haqqında XIX əsr Avropa tarixçilərinin Turanizm nəzəriyyəsi sumerlərin tarixi, dili və dinlərinin hərtərəfli tədqiqi üzərində qurulmuş ən mükəmməl nəzəriyyədir.

Assurologiyanın, yəni, əslində, sumerologiyanın atası hesab olunan Y.Oppert Zend Avestada adı "tuirya" şəklində çəkilən Əfrasiyabın dövləti olan Turanın ələ Sumer olduğunu yazırdı.

İkiçayarası ərazidə turanlı öntürklərin yaratdığı ən qədim dövlət Sumer-Kəngər dövləti olmuşdur. Bu dövlət və ölkə indiki rəsmi tarixşünaslıq tərəfindən qəbul olunan Sumer adından öncə müxtəlif şəklidə adlandırılmışdır.

Sumer adı avropalılardan Bibliya adlandırdıqları Tövrətin Yaradılış kitabında Sinnar şəklində ifadə

rək vahid dövlət şəklində birləşmişlər. Sumerlilər özlərini "Saq-qiq", bəzi mənbələrə görə isə "Kein-qir" adlandırırdılar.

Sumerlilər öz dillərini "emeqir" adlandırırdılar. "Saq-qiq" sözü Sumer dilində "qarabaşlılar" olduğu üçün bəzi müəlliflər sumerliləri qaradərili efiofiyalı kuşilər və hindistanlı dravidlərlə eyniləşdirən fikirlər irəli sürmüşlər.

Sumer adı akkadların bu xalqa verdiyi ad kimi qəbul olunur. Fərat və Dəclənin aşağı vadilərində məskunlaşmış sumerlilər tədricən güclənmiş və Sumer dövləti Bütün

Mesopotamiyadakı qədim mədəniyyət mərkəzi olan ölkə Y.Oppertin təklifi ilə Sumer adlanmadan öncə Xaldi və Akkad adlanırdı. M.ö. 2270-ci ildə sami tayfaları Sarqonun başçılığı ilə Sumerin quzey ərazilərini işğal etdilər və ölkə Sarqonun özünə paytaxt etdiyi sumerlilərin Aqade şəhərinin adı ilə Akkad adlanmağa başladı. Əhali isə dövlətin adı ilə akkadlar adlandı da, onlar, əslində, sumerləşmiş samilər idilər. Sarqon tədricən Ur şəhərindən başqa bütün Sumeri öz hakimiyyətinə tabe etdi. Bundan sonra dövlət Sumer-

akkad dövləti adlanmağa başladı. Sarqonun işğalından sonra da sumer dili yüz illər boyunca əsas ünsiyyət vasitəsi olaraq qalmaqda davam edirdi.

Sumer adına qədər İkiçayarasının cənubundakı Fərat və Dəclə çaylarının mənşəbindəki ərazi Xalday, yəni Kəldi adlanmışdır. Kəldi/xaldaylar müasir elmdə sami kimi tanınırsalar da, XIX əsrin bir çox assuroloq və tarixçiləri onları kassi və ya kassilərlə qarışmış xalq hesab edirdilər. Türklərə xas yarım köçəri həyat sürən maldar və əkinçi Kaldilərin bura Kassilərlə qonşuluqdan Zaqros dağlarından gəldikləri güman olunur. Onlar tayfa quruluşuna malik olub tayfa başçıları tərəfindən idarə olunurdular. M.ö. IX əsrdə kaldilər öz ərazilərində tam möhkəmlənmişdilər. Kassilər e.q. 1770-ci ildə Babil dövlətinə hücum etdikləri zaman xaldaylərin Kardinaş adlanan dövlətləri öz müstəqilliklərini qoruyub saxladılar.

Xaldaylərin İkiçayarasında hakimiyyət uğrunda Assuriyaya qar-

şı mö. 1721-ci ildə başladığı mübarizə uzun illər ərzində davam edərək, nəhayət, Babilin işğalı və xaldaylərin Yeni Babil adlı dövlətin yaranması ilə başa çatdı. Tövrətdə xaldaylərin adı sami dilində Ur-Kasdim şəklində ifadə olunduğu üçün bu dövləti bəzi müəlliflər Kasdim adlandırırlar. Kasdim adı da bu ölkənin əhalisinin kas/kassilər olduğunu sübut edir. Müasir tarixçilər xaldayləri sami mənşəli hesab edirlər, lakin XIX əsr Avropa tarixçilərinin bir çoxunun linqvistik və tarixi dəlillərə əsaslanaraq onların turanlı türk mənşəli olduqları haqqında fikirləri aşağıda geniş şəkildə şərh olunur.

Qədim İkiçayarası xalqın turanlı mənşəyə malik və dillərinin turan dili olduğu haqqında Turan nəzəriyyəsinin banilərindən biri və əsas müdafiəçisi alman əsilli aşkenaz yəhudi, öz elmi fəaliyyətini əsasən Fransada davam etdirən XIX əsrin böyük tarixçilərindən sumerologiyanın atası Y.Oppert olmuşdur. Turan nəzəriyyəsinin əsas əleyhdarı isə mənşə etibarını ilə Ədimə şəhərindən səfər yəhudi olan Y.Halevi idi. Halevi sumer dilini canlı bir danışiq dili deyil, kahinlərin bir şifrə dili hesab edir və İkiçayarasındakı qədim mədəniyyətin sumerlər tərəfindən yaradıldığı faktını qəbul etməyərək, bu mədəniyyətin samilərə məxsus olduğu fikrini inadla müdafiə edirdi. Oppert Halevinin fikirlərinə qarşı Turan nəzəriyyəsinin müdafiə edən dolğun bir cavab məqaləsi yazmışdır. Oppertin Geniş oxucu kütləsinə məlum olmayan 1875-ci ildə yazdığı və "Journal Asiatique" 5-ci nömrəsində 442-500-ci səhifələrdə əhatə edən "Sumer və ya heç nə" adlı həmin məqalədə turan və ya öntürk dilində bir çox sözlərin sami və assur dilinə keçərək samiləşdiyini yazır və onların mənasını açıqlayır. Məqalənin Turanın və Öntürklərin tarixini öyrənmək üçün böyük elmi əhəmiyyətə malik olduğunu nəzərə alaraq geniş şərhini verməyi vacib olduğunu düşünürük.

(ardı gələn sayımızda)